

HAFİZEYA KOLEKTÎF Û REWŞA MEKANÊN HAFİZEYÊ DI ROMANÊN OMER DILSOZÎ DA

Leyla POLAT

The Status of Collective Memory and Memory Spaces in Ömer Dilsoz's Novels

Ömer Dilsoz'un Romanlarında Kolektif Hafıza ve Hafıza Mekanlarının Durumu

Leyla POLAT

ORCID: 0009-0005-5201-6463 | zelalzeref@yahoo.com
Dr., PhD Graduate, Kurdish Language and Culture, Bingöl
University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Polat, L. (2025). Hafizeya kolektîf û rewşa mekanên hafizeyê di
romanên Omer Dilsozî da. *Kurdiyat* (11), 34-45. DOI:
10.55118/kurdiyat.1690617

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi
Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 03.05.2025
Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 23.06.2025
Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/ Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./
Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that all the
sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di
pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine
şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têtûz hatine referanskirin./ Bu
çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve
kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan
edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyan/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties
in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya
berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında
herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in
support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê
vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı
desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul
etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work
licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC
4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan
yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif
haklarını saklı tutarlar.

Kurte

Omer Dilsoz romannûsekî Edebiyata Kurdî yê îroj e û bi taybetî di romanên xwe da motîfên çand, nerî û folklorê herêma Hekarîyê temsîl dike. Di heman demê da bi bikaranîna devoka herêma Hekarîyê ra hafîzeyê zimanî jî temsîl dike. Ji bo vê xebatê romanên nivîskarî *Neynika Dîlî* (2009) û *Gûzereş* (2014) hatin hilbijartin. Hekarî di herdu romanên Dilsozî da ne bi tenê wek mekanekî fîksiyonî; lê belê wek mekanekî dîrokî, sosyo-ekonomîk, polîtîk û çandî hatiye temsîlkirin û ev temsîl jî bo hafîzeyê kolektîf roleke muhîm hilgirtiye. Armanca vê xebatê ew e ku di du romanên Dilsozî da temsîla hafîzeyê kolektîf, aîdiyet, vederkirin û pê ra jî rola bibîranîn û jîbîrkirinê vekole. Ev xebat nîşan dide ku ew awênêya ku Dilsozî li herêma Hekarîyê gerandiye û motîfên heremî yên ku bi saya wê awênêyê di romanên xwe yên navhatî da bicîkirine, dibe sebeb ku hafîzeyê kolektîf ya herêma Hekarîyê di qada edebîyata modern da jî bê temsîlkirin.

Peyvên Sereke: hafîzeyê kolektîf, mekan, Omer Dilsoz, Hekarî, Gûzereş, Neynika Dîlî.

Abstract

Omer Dilsoz is one of the contemporary Kurdish literature novelists and highlight motifs belonging to the culture, tradition and folklore of the Hakkari region in his novels. Additionally, the author highlights the dialectal characteristics of the Hakkari region in his texts, thereby also representing the linguistic memory of the region. The author's novels *Neynika Dîlî* (2009) and *Gûzereş* (2014) were selected for this study. Hakkari has played an important role in the representation of collective memory not only as a fictional setting in Dilsoz's novels, but also as a historical, socio-economic, political and cultural setting. The present study explores representations of collective memory, belonging, othering and the processes of remembering and forgetting as depicted in Dilsoz's two novels. This study shows that the mirror Dilsoz carried around the Hakkari region and the local motifs he incorporated into his novels, which are the subject of this study, have enabled the collective memory of the Hakkari region to be represented in the field of modern literature.

Keywords: collective memory, place, Ömer Dilsoz, Hakkari, Gûzereş, Neynika Dîlî.

Öz

Ömer Dilsoz günümüz Kürt Edebiyatı roman yazarlarından biridir ve romanlarında özellikle Hakkâri yöresinin kültür, gelenek ve folkloruna ait motifleri sunmaktadır. Aynı zamanda metinlerinde Hakkari bölgesinin ağız özelliklerini ön plana çıkararak, yörenin dilsel hafızasını da temsil etmektedir. Bu çalışma için yazarın *Neynika Dîlî* (2009) ve *Gûzereş* (2014) adlı romanları seçildi. Hakkari, Dilsoz'un söz konusu romanlarında sadece bir kurgu mekanı olarak değil; aynı zamanda tarihi, sosyo-ekonomik, politik ve kültürel bir mekan olma özelliğiyle de, kolektif hafızanın temsili adına önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma Dilsoz'un söz konusu iki romanında kolektif hafıza, aidiyet, ötekileştirilme ve yanı sıra hatırlama ve unutmaya dair temsilleri incelemektir. Bu çalışma gösteriyor ki Dilsoz'un Hakkari yöresinde gezdirdiği ayna ve bu ayna sayesinde çalışmaya konu olan romanlarına yedirdiği yerel motifler, Hakkari yöresine ait kolektif hafızanın modern edebiyat alanında da temsil edilmesine olanak sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: kolektif hafıza, mekan, Ömer Dilsoz, Hakkari, Gûzereş, Neynika Dîlî.

Destpêk

Ji serdema kevin a Rojhilatê heta piştî Şerê Cihanî yê Duyem ramanewer û feylesofan mijara hafizeyê bi taybetî di çarçoveya hafizeya şexsî da nixandîye. Di serdema kevin da Platon û Aristoteles, di serdema navîn da Augustinus, di serdema Romayîyan da Cicero têgeha “hafize”yê di konteksta hafizeya şexsî da hilsengandine. Piştî ku Bergson di warê felsefeyê da, Freud di warê pîsikoanalîtîkê da û Proust jî di warê edebîyatê da li ser meseleya travmayê serê xwe êşandiye, mijara hafizeyê her ku çûye bi awayekî berfireh hatiye gengeşekirin. Rola hafizeyê, hafizeya şexsî û kolektîf, hafizeya çandî, nerît di berhemên edebî da jî her ku çûye bûye mijarên hin xebatan. Piştî ku Şerê Cihanî yê Duyem kuta dibe û dû ra encamên şer ên travmatîk di xebatên edebî, psikolojîk, dîrokî, sosyolojîk û hwd. da xwe didin der, ramanewer bi awayekî mecbûrî berê xwe didin hafizeya kolektîf. Ew însanên ku bi awayekî jî şer filitîne şahidîya serdemeke travmatîk kirine û ev yek jî bûye sebeb ku li ser rola hafizeyê gelek gengeşe pêk bên. Hafize di çarçoveya çand û nerîtê da jî hatiye hilsengandin. Paul Connerton sebeba vê yekê bi travmaya Şerê Cihanî yê Duyem ra têkildar dike. Bi taybetî di serdema modern da jibîrkirin –çi bizanetî, çi bi darê zorê, çi jî bêhemdî- û pê ra jî bibîranîn bûne poblema muhîm yê mirovahîyê. Bi van nêrînan ra mijarên wek dermanê jibîrkirinê, parastina çand û nerîtan, bibîranîna dîrokên şexsî û kolektîf, şahidî û sînorên şahidîyê, nivîsîna dîrokê, dîroka resmî û neresmî, dewletên neteweyî û gelên vederkirî, modernîteya ku bi zanetî dide jibîrkirin, koçberî û penaberî, dercibûna ji warê bav û kalan, têkçûn û windabûna nasnameyan di konteksta hafizeyê da hatine hilsengandin.

Mijara hafizeyê bi vî awayî bi taybetî van salên dawî di warê edebîyatê da jî bûye mijareke sereke û hem di çarçoveya neteweyî da hem di çarçoveya psikolojîyê da hem jî di çarçoveya temsîlkirina nasnameyê da roleke muhîm hilgirtiye. Çendî ku beriya Şerê Cihanî yê Duyem jî bi hezaran mirov dercî bûne, bi hezaran mirov hatine kuştin, bi taybetî bi polîtîkayên kolonyalist ra serdestan qira hin gelan anîbe jî mijara hafizeyê têra xwe di konteksta hafizeya kolektîf da nehatiye hilsengandin. Lê belê piştî ku hin kes jî qampên Holokoustê sax filitîne, ew qamp ên ku bi awayekî rêkûpêk mirin hilberandine, giringîya şahidîyê û nivîsîna dîroka alternatîf pêşve çûye. Şahidî û bibîranîn bûne bingeha hafizeyê ku ev yek jî bûye sebeb ku hafize ji sînorên şexsî derkeve û di çarçoveyê kolektîf da bê hilsengandin. Mîmkun e bê gotin ku mijara hafizeyê bandor li gelek dîsîplînan kiriye û îro hema bêje di hemû qad û dîsîplînan da xwedî roleke muhîm e; ji ber van yekan di vê xebatê da hat armanckirin ku di bin sîwana van agahîyan da du romanên Omer Dilsozî yê ku şahidî û temsîlkirina hafizeya Hekarîyê di hewînî, bîna hilsengandin û bi xebateke hûrbîn ra şopên hafizeya şexsî, kolektîf, çandî di van berhemên navhati da bîna diyaribikin. Hekarî di herdu romanên navhati yê Dilsozî da ne bi tenê wek şûnwar, di heman demê da temsîlkirina aîdiyeteke qedîm jî pêk tîne ku ew aîdiyet piştî salên nodî derbeke mezîn dixwe û herdu romanên navhati jî têkçûna wê aîdiyetê û hafizeyê temsîl dikin û bi awayekî travmatîk di şexsê du xortan da têkçûna refek mirovan derdibirrin.

1. Hafize û Cureyên Hafizeyê

Hafize, bi bibîranîn û şahidîyê ra têkildar e; ku bibîranîn pêk neyê ne mîmkun e ku ezmûn û hînbûyînen bedenî û hişî pêk bên. Roja îro amnezî wek êşekê, belayekê mixeserî mirovahîyê bûye. Çi ziman, çi tevgerên laşî bi saya teqlîdê tîna qeydkirin û her yek jî di hafizeyê da tomar dibin, loma jî mijara hafizeyê di heman demê da mijara tip û norolojîyê ye jî. Dibe ku ji ber vê sebeb be, di destpêkê da ramanewer, di navbera hafize û takekes da têkilî danîne û hemû pênaseyên hafizeyê di ser van esasan ra pêşve birine.

Hafize di navbera îro û raborîyê da pêk tê, ji ber vê yekê ye ku ramanewerên wek Paul Ricoeur, Maurice Halbwachs, Paul Connerton, raborî bi takekes û civakê ra têkildar kirine û mijara hafizeyê jî bi van her pêwendîyên wê ve hilsengandine. Paul Ricoeur, gotina Aristoteles a “mijara hafizeyê raborî ye” bibîrdixwe û lê zêde dike, bibîranîn bi saya veguherîna bîranînan a bi îmajan ra pêk tê (Ricoeur, 2017, r. 24-25). Du fonksiyonên hafizeyê hene ew jî bi têgehên *mneme* û *anamnesis* ta têkildar in ku ew jî ji peyva *Mnemosyne*¹ yê hatine darastin. Di *mneme* yê da bibîranîneke ji nişkava û bêhemdî çêdibe; lê belê di *anamnesis*ê da biker bi zanetî dide dû hin bîranînan û bibîranîneke bihemdî çêdibe. Piştî Aristoteles, Augustinus jî dibêje “hafize aîdê raborîyê ye û ew raborî, raborîya çavdêrîya ne; loma jî raborî ya min e”

¹ Mnemosyne: Xwedewenda hafizeyê ya Titan, keça Gaia û Uranus e. Piştî neh şevên ku digel Zeus derbas dike neh keçên wan ên periyên îlamê çêdibin. *Calliope*: Helbesta epîk, *Clio*: Dîrok, *Erato*: Helbesta eşqê, *Euterpe*: Muzîk, *Melpomene*: Tragedya, *Polyhymnia*: Qeside, *Trepikhore*: Dans, *Thalia*: Komedi, *Urania*: Astronomî (Hesiodos, 1977: r. 120-135).

(Ricoeur, 2017, r. 115). Dîyar dibe ku herdu ramaneweran jî hafizeyê bi raborîyê ra têkildar dîkin û di heman demê da jî bi takekes ra. Hafize pêşkeke şexsî ye, ji ber ku bîranîn yên kesan in. Li gor van nêrînan hafize û raborî, di raborîyê da mane; lê belê Bergson wisa nafikire. Li gor wî raborî tu caran di raborîyê da namîne, di nav dema niha da her tim dijî û diherike, “wekî ku bendek li gilokekî diale, badaneke domdar e, ji ber ku raborî me dişopîne, ew dema niha ya ku li ser rêya wê ye, bêsekn bi wê ra mezin dibe û hiş jî tê manaya hafizeyê” (Bergson, 2013: r. 46). Bergson, hem demê hem jî hafizeyê bi navxweyîkirina biker ra têkildar dike û hafizeyê bi ezmûna biker ra sînordar dike. Mîmkun e bê gotin ku Bergson jî wek Aristoteles û Augustinus hafizeyê bi takekes ra têkildar dike û wek *hafizeya şexsî* pênase dike.

Bi xebatên Maurice Holbwacsi ra têgeha “hafizeya kolektîf” li qadê zêde dibe, li gor wî dem, mekan û nasnameya endamên komekê ew qad in ku kesê ku hilgîrê hafizeyê ye bi wan ra di têkilîyêke bivênevê da ye. Bîranîn di çarçoveya nîrxên kolektîf da tînen tomarkirin û hem mekanîzmaya bîbiranînê hem jî ya jîbîrkirinê li gor mekanîzmayên civakê dîyar dibin. Dîbêje: “Hafizeya kolektîf hafizeyên şexsî dorpêç dike lê belê bi wan ra tevlihev nabe” (Halbwachs, 2018, r. 46). Civakîbûna şexsan û hafizeyê di heman demê da hafizeya kolektîf jî pêk tîne ku ev yek bi saya parvekirina bîranînan û xwedîderkatina bîranîn û ezmûnên hevpar pêk tê. Daxwaz ew e ku hafize bê parastin, bi saya parvekirin û neqlîkirinê bê xwedîkirin. Bajar, gund, tax, kolan, malbat, welhasil hemû têkilîyên civakî, dîni û qewmî li ser danûstaneke ava dibin û ev ezmûn dibin sebeb ku hafize di ser wan hevparîyan ra saz bibe. Jan Assman dîbêje ku: “Hafize zindî ye û her tim di nav ragihandinekê da hebûna xwe dikudîne, ku ev danûstandin derbê bixwe yan ew konteksta rasteqînîyê biguhire yan jî winda bibe, jîbîrkirin derdikeve hole (Assman, 2018, r. 45). Bîbiranîn û jîbîrkirin du alîyên hafizeyê ne ku bi van tespîtan ra dîyar dibe ku wek bîbiranînê, jîbîrkirin jî li dar e û mîmkun e ku tu caran her tişt bi temamî neyê bîbiranîn. Paul Ricoeur dîbêje: “Jîbîrkirin, berîya her tiştî û bi giştî, wek êrîşekê ye. Êrîşek, qelsîyek, kêmasîyek e. Ji ber vê yekê hafize, qe nebe di qonaxa ewil da, xwe wek keftûlefa li hember jîbîrkirinê pênase dike (Ricoeur, 2017, r. 457).

Takekesên ku civakê pêk tînin, hewl didin ku agahîyên xwe yê derbarê raborîyê da, bîranînên xwe û ezmûnên xwe bikudînin û bi vî awayî bi siberojê ra têkilîyêke ava bikin. Raborî bi hin rîtuêlan tê veguhastin û di hafizeyê da hin nexşe pêk tînen. Paul Connerton di vî warî da xebatên bikitekit pêk anîne û erka rîtuêlan a ku li ser bîbiranînan derxistiye pêş. Li gorî Connerton, ji bo ku mirov bikaribe giringîya hafizeyê fam bike, divê mirov pêşî ew fonksîyona hafizeyê ya ku civakan dişewîne, wê fam bike û tevgerên veguhastinê yê ku bi hev ra bîbiranînê mîmkun dîkin, wan vekole. Loma jî bi taybetî li ser rîtuêlên bîranînê û pratîkên laşî bi awayekî berfireh xebitiye. Connerton dîbêje: “Heke tişteki ku bi navê hafizeya kolektîf hebe, em dikarin wê di rîtuêlên bîranînê da bibînin” (Connerton, 2019, r. 122). Connerton di heman demê da digel hafizeya kolektîf, hafizeya şexsî, hafizeya kognîtîv û hafizeya hînbûyînan jî bi awayekî berfireh pênase dike, ji ber ku wekî bîbiranînê, jîbîrkirin jî xwedî giringîyê ye û li gorî wî ji bo ku em karibin, bersiva pîrsa ‘ya ku hatiye jîbîrkirin çi ye?’ bidin divê kategoriyên bîbiranînê yê cihê, bi taybetî hafizeya kognîtîv, hafizeya şexsî û hafizeya hînbûyînan bîr cudakirin (Connerton, 2018, r. 132). Manaya peyvekî, risteyên helbestekî; bîranîna şîklê bajarekî di hafizeya kognîtîv da tînen tomarkirin. Bîranînên şexsî, hest û fikrên şexsî bi giştî di hafizeya şexsî da tînen tomarkirin. Hînbûnîyên ku piştî hin kiryarên performatîv ên ku bi awayekî têra xwe pêk tînen û bi dubareyan zexm dibin, di hafizeya hînbûyînan da tînen tomarkirin.

Hafize wek civaknasî, bi nasname, çand, mekan û demê ra di nav têkilîyê da ye. Ezmûnên hafizeyê di dem û mekanê da pêk tînen û çand jî wê xwedî dike. Bîbiranîn rasterast bi mekanê ra têkildar e, ji ber ku şahidî û ezmûn di mekanê da pêk tînen. Pierre Nora gava dîbêje hewcetîya hafizeyê bi mekanê heye, dîyar dike ku bîyê ku mekanek hebe ne mîmkun e ku hafizeyek li dar be. Loma jî bi taybetî li ser mekanên hafizeyê serê xwe êşandiye, li gorî wî mekanên hafizeyê di heman demê da têkilîyên aloz ên hafizeyê jî dîyar dîkin (Nora, 2006, r. 9). Îmajên bîranînê û ezmûnên ku di hiş da ci digrin bi mekanê ra tînen bîbiranîn. Mekan, bi saya bîbiranînê hin qewimîn an ezmûnan di hiş da bi ci dike. Hestên aidîyetê bi mekanê ra çêdibin, çunkî mekan sembolên raborî, ezmûn û bîranînan nin; ku takekes ji wan mekanan dûr bikeve bi saya bîranînan wan mekanan bi bîr tîne; lê belê ku ew mekan têk biçin, hêzek wan ji navê bibe, hafize jî derbeke mezin dixwe. Ji ber vê yekê ye ku her gel, netewe, civat bi goristanên xwe; mizgeft, dêr, perestgehên xwe; zozan, newal, şikeft, çîya yan robarên xwe; bi mal û xanûmanên xwe xwedî nasnameyekê ne. Jiholêrabûna mekanan derbxwarina nasnameyê ye ku bi wê ra ‘xwebûn’ jî têk diçe. Rein Raud û Zygmunt Bauman xwebûnê wek berhemekê dinîrxînin, xwebûn ew berhem e ku bi têkilîyên hevkarîger ra ava dibe û di heman demê da bixwe jî diyarker e. Alîyê herî mahrem ya însanan e; lê belê di heman demê da xwe dispîre kodên kolektîf yê însanan (Bauman, Raud, 2018, r. 88). Ku mekan ji holê rabe, bi awayekî

ew kokên ku xwebûn xwe digihîne, ew kok û hafize jî derb dixwin. Paul Ricoeur jî li ser fonksiyona mekanê hûr bûye û dipirse: “Bi kurtasî mekanên hafizeyê hem di manaya xwe ya mekan da hem di manaya xwe ya war/qad da, heke ji navê biçûna bê ka dikaribûn bibin nêrevanên hafizeya şexsî û hafizeya kolektîf” (Ricoeur, 2017, r. 62). Ji ber vê yekê ye ku gava însan bi taybetî jî, gava bi zorê, ew mekanên ku hebûna xwe, nasnameya xwe lê ava kirine, ji van mekanan bêpar bimînin, bi awayekî bi mekanên nû ra jî li hev nakin, bêkok û bênasname dimînin. Julia Kristeva mekanên wereng wek mekanên sosret û yên felaketan pêname dike (Kristeva, 2018, r. 20).

Têkilîyeke din a muhîm a hafizeyê jî bi demê ra heye. Dem jî du alîyan ve xwedî giringîye ye; pêşî rewşek, qewîmînek, bûyerek pêk tê û biker wê dijî, qey dike; paşê roj tê biker bi awayekî bihemdî yan jî bêhemdî wê rewş an qewimîne bibîrtîne; loma jî pêwendîya dem û hafizeyê bi giştî wek rêwîtiyekê hatiye hilsengandin ku ew rêwîti jî îroyê ber bi raborîyê ye. Lê belê Bergson wisa nafikire, li gor Bergson, “Hafize tu car jî îroyê ber bi raborîyê, paşve naçe; berevajî jî raborîyê ber bi îroyê va, pêşve tê” (Bergson, 2007, r. 175). Pêwendîya hafizeyê ya bi raborîyê ra bandora xwe li îroyê û di heman demê da li siberojê jî dike. Îro di bin dara hafizeyê da, di bin dara bîranîn û raborîyê da hin caran bêhn vedide hin caran difetise, ew sî îroyê jî dişewîne.

Em dibînin ku mijara hafizeyê bi giştî di bin banê du xalan da hatiye gengeşekirin. Hafizeya şexsî û hafizeya kolektîf xalên esasî ne, digel wan jî wek binkategorî, hafizeya kognîtîv û hînbûnînan jî ji aliyê Connerton ve li qadê hatine zêdekirin. Jan Assmann hafizeyê bi bibîranîn, nasname, berdehamîya çand û nerîtê ra pêwendîdar dike û têkilîyên van xalan jî wek hîma girêdar binav dike. (Assmann, 2018, r. 23). Prensîba esas a hîma girêdar dubarebûn e ku bi saya wan dubareyan çand di hafizeya tekekesan da bi cî dibe. Li gor Assmann hafizeyeke ku aidê civakan e tune ye lê belê civak hafizeya endamên xwe diyar dikan; bibîranîn di heman demê da dilsozî ye; bi dem û mekanê ra, bi grûbê ra û bi jinûvesazkirina dîrokê ra têkildar e (h.b. 23). Assmann hafizeyê di bin çar beşan da disenifîne û wek *hafizeya mîmetîk*, *hafizeya tiştêyan*, *hafizeya ragihandinî* (*communicative*) û *hafizeya çandî* bi nav dike. Di jîyana rojane da gelek helwest û hînbûnî bi saya teqlîd û xwezîpêanînan tînin hînbûyî. Ev awa hînbûyî hafizeya mîmetîk pêk tînin. Tiştêyan ku di jîyana rojane da li der dora mirovan in, ji nerîteke qedîm heta îro hatine û ew tişte bi awayekî awêneya mirovan in, ew tişte bav û kalan û raborîyî bibîrdixin, bi vî awayî hafizeya tiştêyan pêk tê. Behreya hînbûna zimên û behreya lihevkerina mirovan ne tevgerên navxweyî ya jiberxwe in; beravajî bi saya danûstan û ragihandinan pêk tên. Ev awa hînbûyî jî hafizeya ragihandinî pêk tînin. Hemû nerîtên kom, civak û gelan jî hafizeya çandî pêk tînin (h.b. 27).

Wekî ku di destpêkê da jî hatibû diyarkirin xebatên di warê hafizeyê da bi taybetî piştî Şerê Cîhanî yê Duyem bêtir geşe girtine. Sebeba vê yekê ya esasî hin şahidiyên piştî şer in. Hin kesên ku ji Holokoustê filitîne piştî demekê dest pê kirine behsa wan rojan kirine, bi saya şahidiya wan, mijara şahidiyê rehendeke nû bi dest xistiye. Primo Levi ku ji Auschwitzê rizgar bibû û şahidê komkujîya Nazîyan bû, dibêje: “Her kesê ku komkujîyên jin û zarokan vedibêjin, bi destê kê, li kîjan welatî dibe bila bibe, li ser navê kîjan îdeolojîyê dibe bila bibe birayê me ye û em ê pê ra bin” (Levi, 2015, r. 70). Piştî ku di destpêka sala 1933yan da Hitler tê iktîdarê bêtir ku haya mirovahîyê jê çêbe qampan dide avakirin. Bi milyonan însan di wan qampan da bi awayekî rêkûpêk tînin kuştin ku Giorgio Agamben jî bo wan mirinan dibêje ku: “Li Auschwitzê mirov nemirîn, cendek hatin hilberandin” (Agamben, 2017, r. 75). Ew qampên ku wek Volkloser Raum (deverên ku ji gel hatine paqijkirin) hatine pênamekirin, di wan qampan da di heman demê da suceke kolektîf jî hatiye hilberandin, loma jî şahidî beravajî agahiyên berdest ên wan rojan dibe diyardeyeke giringtir. Agamben, rola şahidan bi vê hevokê derdibirre. “Karê kesa/ê ku nemirîye (filitîye) bibîranîn e, nikare bibîrneyîne” (h.b. 28).

Beatriz Şarlo bi taybetî behsa salên derbeya leşkerî ya Arjantînê dike, li gorî wê li hember şideta dewletê û eşkerekirina wê şidetê, yekane rê şahidî ye, vegêran e, ev yek jî rola hafizeyê muhîmtir dike. Şarlo dibêje: “Di navbera Şerê Cîhanî yê Duyem û îro da hafize statûyek bi dest xist ku ne mimkun e bê înkarkirin” (Şarlo, 2012, r. 38). Hemin ku statûyeke hafizeyê heye, divê cudatîya hafizeyê û nivîsîna dîrokê jî ji hev bîr cihêkin. Ramanewerên wê qadê bi taybetî her du qadê jî hev cihê kirine û para rasteqînîyê dane ser milê hafizeyê. Li gor nêrîna ramanewerên qadê nivîsîna dîrokê jî objektîfîyê dîr e; çûnkî dîrok jî aliyê serdestan ve tê nivîsîn û nivîsîna dîrokê jî şahidiyê wêdetir sêwirandineke çêkirî ye. Polîtîkayên ku erkeke muhîm didin dîrokê piştî xwe dispêrin têkilîyên serdestiyê û di nivîsîna dîrokê da bibîranîn pirî caran tînin organîzekirin an sêwirandin. Loma jî mimkun e ku ji rasteqînîyê dîr bin û ji bo hin armancên serdestiyê hatibine organîzekirin. Bi taybetî piştî avakirina dewletên neteweyî ev polîtîka bizanetî, bi

awayekî birêkûpêk hatiye plankirin û di nivîsîna dîrokê da, yan hin tişt bizanetî hatine jibîrkirin, yan hatine deformekirin yan jî bi temamî hatine beravajîkirin. Pirre Nora ‘hafizeya neteweyî’ dide ber pirsan, li gorî wî bi taybetî netewedewletan xwestin ku zorê li hafizeyan bikin, dîrokê jî nû ve binivîsin, li ser dîrokê vesazkirinekê pêk bînin, ji ber ku armanca wan jî tomarkirina hafizeyê zêdetir, sazkirina hafizeyeke çêkirî û alîgir bû. Nora dibêje: “Hafize û dîrok, ne heman tişt in, heta gelek tişt hene ku wan jî hevdu cihê dikin. Hafize her tim jîyan bixwe ye, li hember her awa destwerdanan hesas e. Lê dîrok, çêkirina tiştan a jinûve ye ku ev tişt êdî tune ne, loma ev her tim biarîşe û kêma in (Nora, 2006, r. 19).

Têkilîya hafize û travmayê jî mijareke din a hafizeyê ye ku bi taybetî piştî Şerê Cîhanî yê Düyem bi şahidiya hin mirovan ra werçerxeke nû dest pê kir, em dikarin bêjin ku, ev yek bû sebeb ku bi taybetî gelên ku hatine kolonîzekirin behsa travmayên xwe bikin. Lêkolîn û xebatên derbarê travmayê da û yên hafizeyê bi demê ra bûne şirikên hevdu. Travmaya ku derbê li hafizeyê dixê, di heman demê da dike ku însan jî bo demekî lal bibin û bédengî pêk bibe. Her du mijar gelek têkelî hev bûne, çunkî trauma derbê li hafizeyê dixê, vegêrana travmayê her çî qas zehmet be jî di heman demê da li hember bédengî û têkçûnê serîrakin e. Paul Ricoeur, dibêje: “Heweseke, îdîayeke hafizeyê heye, ew jî dilsoziya hafizeyê ya bi raborîyê ra ye” (Ricoeur, 2017, r. 40). Vegêran di heman demê da pakbûnê dibexşîne însanan.

2. Hafizeya Kolektîf û Rewşa Mekanên Hafizeyê di Romanên Omer Dilsozî da

Mekana esasî ya Neynika Dilî gundê Xana Sêgundan e û bi navê xwe yê fermî Sütluce ye û çendîn ku li gor hin saloxan du sed sal bêrê gund bûye jî îroj wek zozan tê zanîn. Gûzereş ku navê romana Omer Dilsozî ye navê gundekî Hekarîyê ye. Navê wî yê fermî Cevizliköyü ye û girêdayî navçeya Çelêyê (Çukurca) ye. Fiksiyona her du romanên jî li ser hin travmayan û hafizeya wan travmayan ava bûye. Di destpêkê da her tişt di cîyê xwe da, wek xwe, bi rol û formên xwe yên qedîm derdikevin pêşperî xwîner. Rojên xweş û bextewar, jîyanekê bi rêkûpêk, nerîtên qedîm, têkilî û peywendiyên edetî, hînbûnîyên rojane yên ku jîyanê organîze dikin hene û xwîner bi wan ra hem karakteran hem jî mekanan dinase. Di her du romanên da jî ew rojên xweş û bextewar jî ber hin sebebên polîtîk derbê dixwin û ew tabloyên xweş têk diçin. Di vê têkçûnê da bi saya şahidiya du xortan xwîner hay ji du serdeman dibe; ew rojên berî travmayê û ew rojên piştî travmayê derfetê dideku xwîner jî şahidiya serdemekê bike. Trauma wek xala werçerxanê her du romanên jî hem jî alîyê demê ve hem jî alîyê mekanê ve hem jî jî alîyê jîyana lehengan ve dike du ker. Berî travmayê her tişt wek xwe ye, normal û rûtîn e, însan li gorî şert û mercên xwe têra xwe bextewar in; lê belê piştî travmayan têkçûyînek pêk tê ku kevir li ser kevir namîne.

2.1. Neynika Dilî

Neynika Dilî saet di 00.13yan da dest pê dike û di destpêka her bêsê da dem deqeyek paşve diçe û piştî çardeh beşan roman di saet 00.00ê da diqede. Kronolojîyeke berepaşkî ku xwîner ji îroyê hildide û dibe destpêka çîrokê û di dawiyê da çîrok cardin digihîje îroyê. Vegêr û serlehangê deqê Mistefa, ji gundê Mizgeftê ye. Ev gund, gundê Axayî û gundê Keşkanê, Xana Sêgundan pêk tînin.

Mistefa kurê Mela Ebdurrehman e. Mela Ebdurrehman kesekî dinyadîtî, oldar û aqilmend e û digel van taybetîyên xwe melayê gund e ku wek mideris temsîla demên medreseyan jî pêk tîne. Du kekên Mistefa yên bi navê Tajdîn û Ehmed û du xwişkên jî wî piçûktir ên bi navê Ronahî û Bînahî (cêwî ne) hene. Mala wan maleke berçavan e û têra xwe dewlemend e. Dayîka Mistefa jîneke jêhatî, xwezan e û xwedî otorîteyeke veşartî ye. Tajdîn zewiciye, xwedî du zarokên keçî e. Ehmed li bajêrekî evraz (dayîka wan bo bajarekî rojavayê Tirkîyeyê wisa dibêje) xwendekar e, Ronahî û Bînahî keçikên xama ne. Jîyana adetî ya gundan, rolên wan, hatinçûna wan, her tişt normal e. Mistefa rojekî xewnekê dibîne, di xewna wî da gund bûye kavi. Gava bavê xwe ra behsa xewna xwe dike, bavê wî bi tenê jî wir radibe û diçe. Dîyar e ku ew xewn mizgîniya xêrê nîn e û nivîskar bi vê xewnê ra xwîneran jî bo rojên reş amade dike. Ji destpêka romanê heta dawîya romanê li cem Mistefa defterek û Qurana pîroz a bavê wî heye. Ew defter a ku demên berê ya Ehmed bûye û lê piştî ku Ehmed emanetî Mistefa kiriye, hem bîranînên Ehmed hem jî yên Mistefa di hewînê. Ew defter bi demê ra dibe sindoqa qeder, serpêhatî, hezîkirin, şikestin, ezmûn, têkçûyîn û hafizeya Ehmed, Mistefa û Xana Sêgundan. Defter alegorîya hafizeyê ye ku roman hê di rûpela ewil da vê yekê eşkere dike.

Min ê li wê deftera kekê xwe nivîsandiba gil û gazina xwe ya bi awênayê re. Wî, defterek ji min re hiştibû da ku ez jî qewl û peyva xwe lê bikim...Da ku gotinên me hemûyan lê bipengin.. da ku qewlên me hemûyan tê de bibin ro û robar û bi pêl bikevin. çî zanim, da ku em hemû wan êşên xwe yên wan rojên agirînê tê da bisojin

û bingor biken, da ku em hemû bibin şahidên wan qewmîn û rûdanên diltezin û rastiyeke jê ji xwe re çêkin û rêyekê pê bidin ber xwe. (Dilsoz, 2006, r. 49)

Defter hem yadîgarek e hem jî sindoqa hafizeya demekê ye; helbet her nivîskar xwedî endîşeyeke edebî ye û wan endîşeyên xwe li qelemê dixê; lê belê ji destpêka romanê jî diyar dibe ku endîşeyên nivîskar ên kolektîf û diroki hene, loma jî hê di destpêkê da xwîner hay jê dibe ku ev dmetnên şahidiya demeke xirab û hafizeya wê demê bike. Ranajit Guha helwesta Rojhilatê ya kolonyalist dide ber pirsan û rexneyan, gotina Hegel bibîrdixe. Li gorî Hegel ew gelên bêdewlet, ji ber ku bêdewlet in, tişteki wan ê ku hêjayê nivîsê be tune (Guha, 2006, r. 22). Lê belê Guha, Ian Watt û Mihail Bahtin referans nîşan dide û dibêje ku “roman vegêrana herî xwerû ya ezmûnan e” (h.b. 77). Neynika Dîlî ji serî heta dawî roj bi roj, gav bi gav, kêlî bi kêlî bi şahidî û ezmûnên Mistefa ra pêşve diçe û dibe sindoqa hafizeya civakê. Mistefa çî gav li defterê tiştêk binivîse bi taybetî bin peyvekî yan hevokekî xêz dike. Ev peyv û hevok di dawîya romanê da, di bin banê beşeke serbixwe da digîjin hevdu.

Mistefa şahid e, her tişt li ber çavên wî diqewimin, şeveke zivistanê kesên nediyar mala wan didin ber guleyan, Mela Ebdurrehman ê ku Quran daye ser rehlîyê û dixwîne, bi dengê guleyan ra ji cîyê xwe dipeke û radibe ser çokan. Li derve berf bêsêkin dibare û ew şev mala wan bi xwîna bavê wan ra dibe mekanekî din, dibe mekanê tecrûbeyê din. Berî vê bûyerê di nav gundiyan da jixwe lihevnekirinek destpêkiriye, hin xortan berê xwe dane çiyê, lê di heman demê da li gund qereqolek çêbûye û hin kesan jî çeken beqçîtîyê hilgirtine. Berî vê bûyerê Ehmed jî bi awayekî alîyê xwe diyar kiriye û ew û çend xortên din rik kutane ew kesên ku çek hildane û bûne beqçî. Ev lihevnekirin dibe sebeba têkçûna çand û nerîta bi hezaran salan, ji ber ku heta wê rojê xencî xirecîrên rojane di navbera gundiyan da dijmintîyê ku bibe sebeba kuştinan tunebûye. Gundî êdî ne gundiyan berê ne, ew ên ku demên berê qedr û qîmetên hev girtine, niha ketine pêsîra hevdu; hafizeyê çandî û nerîtên qedîm dewsa xwe dihêle neyartî û zikreşîyê ra. Ehmedê ku zanîngeh dixwîne havînê tê gund, dibihîze ku bavê wan bi vî awayî hatiye kuştin, girî û rîka xwe dijîdine. Çendî ku demek şûnda dê bi Dilşayê ra bizewice jî rojek tê ew jî bi çend hevalên xwe ra berê xwe dide çiyayan. Travmayên malbata Mistefa didin dû hev. Şevê dîsa mala wan didin ber guleyan û wê carê zarokê Tajdîn yê çil rojî di dergûşê da dimire. Ebdurrehmanê çil rojî jî wek kalkê xwe bi guleyên nepen tê kuştin. Di şerekê da Ehmed jî tê kuştin û leşker laşe wî berî ku li rastê gund raxin didin ber kêran, guh û pozê wî dibirrin. Piştra qereqol biryarê dide ku gund vala bike û mala wan didin ber êgir.

Judith Herman dibêje, ji bo însanan ji şingirêdanê baştir tedawî tune, ji bo ku bikaribin hurmetê nîşanî windayên xwe bikin (Herman, 2016, r. 238). Ne bi tenê ji şingirêdanê bêpar dimînin, di heman demê da hemû bawerî û nîrxên wan jî tenê bîpêkirin, heta wê rojê şahidiya bêhürmetîyê wereng nekirine ku laşê kesekî piştî mirina wê/wî bi vî awayî bê tarûmarkirin. Giorgio Agamben dibêje: “Ew fikra ku dibêje, cendek hejaye hürmetekê ye, heysiyeta mirinê heye, di rastîya xwe da nakeve qada moral/etîkê. Kokên wê bêhtir xwe dispêre tebeqeyên herî arkaîk ên hiqûqê” (Agamben, 2017, r. 83). Malbat berê xwe dide bajarê Hekarîyê. Malbateke ku ji kokên xwe hatiye dîrxistin, bi awayekî berbayêketî di virdawêda belawela dibe. Tajdîn tevî komeka oldar a radîkal dibe û travmayên xwe bi wî awayî dinixumîne. Dayika wan piştî ev qas trajediyan ji mala xwe û warê xwe jî tê dîrxistin, êdî di bédengîyê da xwe aş dike, Ronahî û Bînahî jî hemû nîrxên malbatê averê dibin. Mistefa hewl dide ku bi saya xulamî û paletîyê debara malbatê bike. Dilşa hin caran heye hin caran tune, kes nîzane halê wê çî ye. Defter her tim şahidiyê dike. Li gorî Pierre Norayî; abîde, muzexane, goristan, arşîv, merasîmên bîranînê, diyardek, arşîvên neteweyî, defterên nîşeyan, albûmên malbatî, kitêbên dirokê, ferheng, koleksiyon, peymanname, zabitname, salveger, dosyayên belgeyan yê noteran, gotinên pesindayînê, komele, cejn, cîyên pîroz, kitêbên dersan yê mekteban, cîyên hecê, sirûdên neteweyî, ala, ... mekanên hafizayê ne. (2006, r. 9, 14, 23, 33, 37, 223). Deftera Mistefa bixwe jî mekanek e, ku hafîze hem li wir qeyd dibe hem jî mekanek e ku Mistefa her carî xwe dispêre wir, li wir diheve.

Mistefa û deftera ku ji Ehmed yadîgar maye dibin hafizeya hemû travmayên malbatê. Valakirina gund di jîyana wê malbatê da mîlad e, xala werçerxanê ye; ji ber ku çî hafizeya şexsî, çî hafizeya kolektîf, çî hafizeya çandî çî jî ya mîmetîk, hemû derbeke mezin dixwin. Sirgûn dibe sebeb ku ji kokê xwe û zimanê xwe, ji çand û nerîtên xwe dûr bikevin.

Sevan Nişanyan di ferhanga xwe ya etîmolîjîyê da sirgûnê wek, ‘*ji sebebên sîyasî îşandina kesekê/i ya li cîyekî din, nefy*’ pênase dike (Nişanyan, 2012, r. 448). Çaxê ku merivek ji warê bav û kalên xwe tê sirgûnêkirin bi tenê cezayek lê nayê birin di heman demê da ji çand, nerît, ziman, ji nîrxên civaka xwe jî dûr dikeve, ku wê civakê ayîdîyet û nasnameya wê/wî şewandiye. Loma jî derçîkirin cezayê polîtîk e. Çûnkî

ji wê rojê şûnde nasname û xwebûna wê/wî jî derbeke mezin dixwe. Nasname û xwebûna ku ji kokên xwe hatiye dûrxistin her ku diçe diçilmise; ya ku tê serê Mistefa û malbata wî ev yek e. Edward Said, sirgûnîyê wek diyardeyeke dirokî hildisengîne ku ji alîyê mirovan ve ji bo mirovan hatîye hilberandin (Said, 2016, r. 35). Trauma û trajedîyên Mistefa ne bi tenê ev in, dayika wan pir nexweş dikeve, edî felc e jî; ji ber ku perê Mistefa tune ye, ji kekê xwe Tajdîn alîkarî dixwaze, lê Tajdîn guh nade wî. Bi otobosê dayika xwe dibe nexweşxaneyê. “Bi qasî saetekê em li dorê man, piştê bi delîvekê ez ketim hundir û min rica ji dixtorî kir ku li dayika min binêre, lê ji ber ku ne sîgorta ne jî ‘yeşil kart’a) me hebû, bijîşkî em ji nexweşxaneyê derxistin” (Dilsoz, 2006. r. 74). Ji ber ku pere pê ra nîne dayika xwe dide ser piştê xwe û hewl dide ku wê bigihîne malê.

Ez û dayika xwe jî di bin banê bajarekî ewqas biçûk de, li nav heyîna bêheyî, di nav eşîr û xizmên boş û neyî da, bi ser û sebebeka belkî tenê piçekî xemsarî lê di rastiya xwe de bê xwedanî, dibûn rondik û mîza pîrejîneka jikasketî û ji kîs û hîsên xwe diketin. Belkî bo kurîkekî ji vê dîmenê girantir ser darê dinyayê çî tiştêkî din nebe. Were dayika te, bo xemsariyeka biçûk, delîveyên fireh hemû lê teng bibin û keça axayekî kurd, bi xwe de bimîze û bê bizav û bêgav li xwe biheyirî û neşêbî çî tiştêkî jê re bikî. (h.b.74-75)

Dayika wî li ser piştê wî diçe ber rehma Xwedê. Mistefa wê kêliyê bi van hevokan vedigêre. “Kewsera keça Emer axayê Xanî, li Culemêrgê, li ser piştê min, bi mirîneke dilsoj, bêyî ku tiştêkî bibêje, bi felcbûyî koça xwe ya dawîn kir û stûna mala me ya dawîn jî ji binî de qirîya” (h.b. 76).

Mirîna dayikê ya bi vî rengî derbeke din li hafîzeyê wan a kolektîf dixe, çûnkî dayika wan temsîlkara dawî ya rojên berê bû. Ew mirin, ew sehne di heman demê da meseleyeke polîtîk û sosyolojîk jî dinimîne. Mîz abject e, alegoriya tîkçûyîna nasnameyekê ye. Julia Kristeva, abjectionê bi vî şêklî pênase dike: “Ew taybetîyên laşî yên ku mirov bi saya xwedan, mîz, avik, jiberçûna zarokan û hwd. ji xwe dûr dixin, abjection wan dinimîne, ji ber ku însan xwe û hebûna xwe bi vî awayî ji pîsiyan diparêze (Kristeva, 1982, 54). Kristeva di heman demê da têgeha, abjectionê wek bertekeke psîkolojîk rave dike; ji ber ku kom û biker dixwaze tiştên ku sînoren wî tehdît dikin, ji xwe dûr bixin. I.M. Jung jî dibêje; “Nîjad, zayend û zayenda serdest, pêşî yên ku ne serdest in wan ji nava xwe diavêjin, piştê jî wê/ wî wek heyîneke pîs û pelas didin nasîn” (Veguhêzer: Mutluer, 2013. r. 15). Em dikarin bêjin ku ew jîyana li bajêr, Mistefa û malbata Mistefa xistiye rewşa abjectionê, loma mirîna xanîmeke xwedî eslûesayê ya bi vî awayî nîşan dide ku ew ên tu caran aidê wir nebin û pê ra jî ew nasnameya wan ya berê dê tu caran necebire.

Mistefa her ku hewl dide jîyanê bi awayekî birêkûpêk bike bi trajedîyê nû ra cardin cardin tîk diçe. Herî dawî berê xwe dide gund ku li wir mala bavo jinûve çêke û li malûmilkê xwe xwedî derkeve, lê piştî lédana ku ji leşker û serbazan dixwe, dev ji vê xeyalê berdide. Di vê navê da hîn dibe ku, Bişeng a ku bi salan e jê hez dike, lê ji ber şert û mercên jîyanê nekariye ku nêzê wê be, di bin aşûtê da maye û miriye. Ji rojên xweş û bextewar tu tişt namînin. Mistefa ew deftera ku ji Ehmed mirat maye û ew Qurana ku xwîna bavo lê hesikiye, wan her du yadîgaran dide bin biçenga xwe, diçe ku tu bibînî. Ehmed berî ku deftera xwe bide Mistefa ev gotin gotibûn: “Ev defter, ne tenê paşxana vî dilê min ê reben e, hinekî jî deftera te ye jî. Tu jî gotina xwe lêke. Bila gotinên me bigihêjin hev û bibin çîrokeke boş” (Dilsoz, 2006, r. 82). Hem ew defter, hem ew Quran hem jî Neynika Dîlî şahidîya travmayê kolektîf û pê ra jî travmaya şexsî ya Mistefa dikin û hafîzeyê kolektîf ya serdemekê bi vê vegêranê ra di qada edebîyata Kurdî ya modern da tê temsîlkirin. Ew gundê wêranbûyî, mekanekê muhîm ya hafîzeyê bi sedan salan bû; bi tîkçûna wî mekanî ra ew nîrxên ku malbatê li hev digirin li ber bayê dikevin û wek çûyîna Mistefa ya bêveger diçin ku diçin.

2.2. Gûzereş

Romana Gûzereş jî wek Neynika Dîlî di destpêkê da endîşeya nivîskar dide der. Di rûpela ewil ya romanê da ev gotin hene.

Erê erê, ew qesir qesra Keşe ye. Li pişt Taxa Bergovagewro, herî dawî kadîn bû, a niha jî kavi e. Hejar bi vê “aniha”yê hinekî gîro bû, -gelo kîjan dem ji mirovan re dema tê de ye; dema xeyalê an a nivîs û nivîştare. (Dilsoz, 2014, r. 4)

Ji vê gotinê jî diyar dibe ku romanê di navbera raborî û îroyê da here û were û fiksiyona romanê dê li ser bîranînan ra biherike. Di destpêkê da nimûneyên muhîm ên pirçandîtî û pîrzimanîyê yên herema Hekarî xwe didin der. “Li ser darê navdêra qesrê, bi zimanê Aramî nivîsek heye. Çav lê dike lê nizane bixwîne. Hingê dengê nepen di hişê wî de dibêje, “Krohamlox!” (h.b. 4). Di vê romanê da jî di destpêkê da xewnek heye û dîsa serlengê romanê xewnekê dibîne. Roman bi xewneke Hejar dest pê dike, di xewna

wî da Danyêl ê nestûrî û xaçperest û Ebdîrehman ê kurd û misilman dipeyivin û endîşeyên xwe didin der, ew ên derbarê siberojê da. Wek xewna Mistefa ev xewn jî mizginîya xêrê nîn e. Danyêl jî Ebdîrehman ra dibêje: “Baxwê min, heke rojekê fetl û bayê felekê li me û li hewe xayîn geriya, min divêt tu qewlekî gel min bikî, ku hindî dinya ava bit, nehêlin ev rismê pêkvejiyanê li ser vî warî biçilmise”(h.b.5). Nivîskar hê di destpêkê da bi pevxistineke wereng bi xwîner dide hîskirin ku ev romanê bibe qeyda hafizeya kesekî û digel wê jî hafizeya civakê. Piştî ku Hejar şîyar dibe, bi van gotinên hanê ra endîşeya xwe û ya romanê dide der: “Wewww, çi xewneke ecêb bû! Ji duhî ve ye ez ketime telaşê. Îlem, sîya raboriyê wekî zulfikarê Îmam Elî ser patika stûyê mirovan e. Raborî, war e, milk e belkî jî nivîstar e” (h.b.6). Raborî war e, milk e û nivîstar e; her yek diyardeyeke hafizeyê ye ku em dikarin bêjin ku diyar e Hejarê benê hafizeyê bide destê xwe û giloka ku di îro destê wî da ye, dê bi saya hin bîranînan bade.

Beatriz Şarlo ew epîstemolojîyên ku piştî xwe spartine dirokên fermî, li hember wan epîstemolojîyan radibe û ji bo eşkerekirina hin heqîqetan roleke muhîm dide şahidiyê. Şarlo vê yekê bi têgehên wek “*vegera li ziman, vegera li biker û hişê biker*” derdibirre û dibêje ku: “Bi kurtasî dîroka devkî û şahidî, bi saya ew kesê ku behsa jîyana xwe dike, derfetê dide ku ji bo parastina bîranînan yan jî ji bo veherandina nasnameyeke ku hatiye hincirandin, jinûva heqê vegêranê bi dest bixe” (Şarlo, 2012, 17). Hejar kêman caran behsa îrorojê dike, hema bêje her kêlî bi awayekî berê xwe dide demên borî; zaroktîya xwe, qul û qulçikên Gûzereşê, şîretên Babê Bangîn û bûyerên ku jîyana wî û ya gundiyan wî serobino kirine. Di îroya Hejar da tenê çend hûrgilî hene, li Amedê dijî û bi jinekê ra têkilîyeke wî ya nebinavkirî heye. Sinem parlementer e û her tim bi rêya peyaman ji Hejar daxwaza nivîsekê dike, nivîs ji bo çi ye, yê derheqê çi yan kê da be ew jî nediyar e. Roman bi rêwîtiyeke Hejar a ber bi girtîgeha Amedê dikude, Hejar dê nasekî bibîne. Piştî barek zor û zehmetiyên qontrolên girtîgehê ew û serdanên din xwe digihînin hûndir. Hejar li wir rastî zarokekî bi navê Bozo tê. Bozo pênc an pêncûnîv salî ye û hatiye dîtina bavê xwe. Bozo yê ku wek agir û şetele ye, kêlfyek be ji di cîyê xwe da nasekine, ev yek bala Hejar dikişîne; ji ber ku Hejar hest pê dike ku Bozo ne ji nehsbûna xwe; lê belê ji ber êşa xwe wisa tev digere. Ew yek dibe sebeb ku Hejar ber bi zaroktîya xwe ve dest bi rêwîtiyekî bike û ji wê zaroktîyê heta îroyê qala çîroka xwe bike.

Gava Hejar çav bi çavên Bozoyê biçûk ket, veciniqî. Bozo, di temenê pênc, heye ku pêncûnîv an şeş salî de bît, ew, stûxwar û havî bû lê tîna çavên wî wekî stêrkekê geş bû. Tîjka çavên Bozo wek tîrekê li mîlaka Hejar aliqî û tê re derbas bû. Hejar, bi çavpêketinê re di nava xwe de hejiya, tirtilî û êşeke giran ku hingê sebeba wê nezanî, di binê pişka xwe de seh kir.

Demildest pêleke giran bi bîra wî ket û ew Hejarê sêwî, ewê pênc-şeş salî bû nalîneke kûr û li nava kezeba wî rawestiya. Ew dem û dewranên berze, bi carekê de wek xewnekê jê ve xuya kirin û tu dibê qey anîha ligel mijek efsûnî bi hespê demê siwar bûye û çûye, li wî gundê dûredest, dûreçav peya bûye. Wî gundê ku ew dê di tevahiya jiyana xwe de, tenê û tenê ji xwe re war û mala rastîn bibîne. Wî gundê ku ew ê di nivîstara xwe de tekane şikesta xwe bihesibîne, weha jî hest pê bike û her û her wisa di giyanê xwe yê zîz de bihewîne. War û mirov, wek goşt û neynûkê ne. (Dilsoz, 2014, r. 8-9)

Bozo dibe sebeb ku Hejar bi bîr bîne û hafizeya dem û dewraneke wînda xwe bide der. Tiştî ku Hejar bi bîr tîne û haya xwîner jî jê çêdibe ev e. Zemanekî Hejar zarokekî pênc an şeş salî ye, ji Gûzereşê ye, dê û bavê xwe qet neditiye û bi kalkê xwe ra dijî. Gundî li wan xwedî derdikevin û hema bêje her şev ji wan ra şîvê tînin. Kalkê wî Bangîn mirovekî dinyadîtî ye, aqilmend e; loma jî gundî li hember wî hûrmetkar in. Gund xweş, jîyan wek xwe ye, lîstikên bi havalan ra dilê wî geş dîkin, sohbetên Bangîn ên bi hevalên xwe ra mêjiyê wî dide zorê ku ji wan fam bike. Carcaran di sohbetên wan da şahidiya hin gotinên metirsîyê dike. Gûzereşî û gundên der dorê bi biharê ra berê xwe didin zozanan; lê dewletê ji ber rewşa siyasî ya wan rojan, derketina li zozanan qedexe kiriye. Ev yek bûye sebeba hin metirsîyan, ji ber ku derketina zozanan nerîteke qedîm e û ku dernekevin zozanan heywanên wan dê telef bibin, ku ev yek jî pêk bê dê nikaribin debara xwe bikin. Loma jî gundî demildest radibin û heywanê xwe bi awayekî kelepûrî ji dest derdixin. Zozan ne bi tenê ji bo heywanên wan, ji bo wan jî xwedî giringîyeke mezin e; çûnkî nerît e, bîr e, hilberandin e, azadî ye. Di sohbetekê da Bangîn pêşbîniyekî tîne ziman, dibêje ku:

Gelî pismaman, te guh lê ye; baş guhê xwe bidine van gotinên min, paşê nebêjin hizra xwe bo me negot. Ev mehrûmkirina zozanan, rûdaneke sivik û hema heçkoheya nîn e. Ev destpêka dem û dewraneke nû ye. Heke hûn ji min bipirsîn, ez ê bêjime we, ji niha ve berhevîyên xwe bikin. (h.b. 52).

Xala werçerxanê ya ewil jî bo Gûzereşîyan û wê herêmê qedexekirina zozanan e. Piştî jîyan her ku diçe ji bo wan zehmettir dibe, hin gundî çek hildidin û dibin qoriçî, hin gundî jî ji gund bar dîkin û berê xwe didin bajar an bajarokan. Rewş û dewran roj bi roj diguhire.

Dilsozî, bi vegêrana Hejar ra şayesa gundê Gûzereşê dike. Ew mekanê ku mala wan e, warê wan e, dê demên bê ji navê biçe. Paul Ricoeur dibêje ku: “Ew mekanên ku bûne şûnwar, hêjayî yadkirinê ne. Bîranîn ew qas dilsozê wan meknan in ku, hafizeya vegêr ji bibîranîn û qalkirina wan hez dike” (Ricoeur, 2017, r. 61). Gûzereş ne bi tenê mekan e, xwedî kesayet e, leheng e jî, ihtîmal e tecrûbeyên Dilsozî bixwe kana vê vegêranê ye. Li gor agahiyên ku me ji Omer Dilsozî vergirt, Gûzereş (Cevizliköyü) di tarîxa 10.06.1995 an da tê valakirin û şewitandin.

Ew roja ku fermana valakirina Gûzereşê digihîje gundîyan di jîyana hemûyan da xala werçerxanê ya duyem pêk tê û çûyîneke bêveger destpê dike ku ew çûyîn wan belawela dike.

Pergal belav bû. Jiyan bin guhê hev ket. Bi hezaran mirovên bêçare, bi terş û tewalê xwe, bi erz û eyalê xwe, bi îrf û pêzanên xwe, wekî lêmistekê bi ser bajaran de qulipîn. Bi carekê de her tişt şêlo bû. Her tişt aloz bû; ne bajaran xwe bo wergirtina koçeke weha amade kiribû, ne jî koçber dilxwazê koçeke weha demildest bûn. Xwîn li xwîna hev nekeliya. Çawa ku zome li Serrezan çenedibû, her weha li Kanîkewka Colemanê jî çî Gûzereş, Bilêcan, Şivîşk, Marûfan çî zanim bi dehan gund şîn nedibûn. Nedibû, ev kiras li vê bejnê nedifelîsî. Bi carê de, bi dehan col û celebên pez û dewaran bi ser kulîfekên bajaran de qulipîn û bêhna wê çikand. Niha êdî tenê alozî serdest bû. Bi sedan zar û zêcên bi ser malên mirovên xwe de hêwişî, bi hezaran mirovên bê war û bê nan... (Dilsoz, 2014, r. 139)

Vegêran li ser du esasan ava dibe, berî travmayê û piştî travmayê; berî travmayê war gul û gulistan e, piştî travmayê war êdî nîne û niştecihên wî perperîşan dikevin li ser rêyan. Ew bûyerên ku bûne sebeba travmaya şexsî û ya kolektîf bi awayekî jî dibin sebeba vegêranê; jî ber ku qurban naxwazin raborîya xwe ji bîr bikin, dixwazin çîroka wan jî li darê dinyayê bê bîhistin û her kes bizanibe bê ka çî hatiye serê wan. Dercîkirin, koçberîya bi darê zorê, belawelabûna malbatên mezin, jîbîrkirina zimên û nerîtên qedîm bandorê li hafizeya şexsî û kolektîf dike ku ya ku tê serê Hejar jî ew e. Loma her tim bibîrtîne ku bikaribe xwedîti wê hafizeya hevpar bike. Hasan Sun, gava behsa roman û romannûsiya Kurdî ya ji 2000ê şûnda dike, dibêje ku: “Van nivîskarên di ronahîya ezmûnên xwe da; civak, takekes, serdestî û dîrok wek keresteya dahênanê bi kar anîne û bi saya edebîyatê hewl dane ku dîroka alternatîf binivîsin (Sun, 2014, r. 10).

Çîroka Hejar jî dibe du ker, çîroka berî travmayê ya rojên xweş e û çîroka piştî travmayê ya trajedî û şikestînan e. Roja ku gund tê valakirin Bangîn bi awayekî derasayî wînda dibe, kes nizane çî tê serî wî. Loma jî hin kes dibêjin Bangîn giyanê Gûzereşê bixwe bûye. Gava Hejar bi malbata Mihemed Salih ra bi rê dikeve, Mihemed Salih ku hevalê Bangîn e, kêlîyekê dizivire û dibîne ku Gûzereş dişewite. Berî ku jî gund derkevin Bangîn jî Hejar ra dibêje: “Bexê min, tu gel malbata Mihemed Salih here, hêj pêdiviya vê kinêti bi te heye. Here û binivîse; çu tişteki di neke ha, karê te ev e. Binivîse bexê min, binivîse... (Dilsoz, 2014, r. 146). Ev mîsyon ne bi tenê ya Hejar e, di heman demê da ya Dilsozî ye. Hejar çîroka Gûzereşê ya qedîm, efsaneyên wî, zimanê wî, gelî û newalên wî, aqilmendên wî; çîroka gelên Nastûrî, xaçperest, misilman ên ku zemanekî niştecihên wan herêman bûne, çîroka zaroktiya xwe û jîyana belawela ya piştî valakirina Gûzereşê û çîroka dayik û bavê xwe dinivîse.

Mihemed Salih ku bavê heşt kuran e, li bajêr çî qas bêjî ew qas têk diçe û dike nake nikare zarên xwe li cem xwe bigire, her ku mezin dibin her yek ber bi alîyekî din ve diçin û Mihemed Salihê ku bavê heşt kuran e, roj tê mihtacê nanekî tîsi dibe. Dilsoz, bi saya çîroka Mihemed Salih, çîroka wan însanan vedigêre ku dikin nakin, nikarin xwe li bajaran bigirin. Rojin Canan Akın û Funda Danışman di kitêba xwe ya bi navê Bildiğin Gibi Değil da nozdeh hevpeyvîn –ên bi zarokên salên nodî ra- cemandine. Di destpêkê da Yıldırım Türker dibêje ku: “Ağır, hêlîna te dîroka te jî holê radike; bi hêvîya ku rojekî bikaribî vegerî li ber hejarîyê, birçîtiye ber xwe didî” (Akın, Danışman, 2105, r. 11). Kes nikare vegere Gûzereşê kavilbûyî; dîrokek, çandek, nerîtek û helbet hafizeya civakê ya piştî xwe spartibû hînbûnîyên qedîm, li bajar û bajarokan li ber bayê dikeve, belawela dibe. Hejar hewl dide ku wê hafizeya qedîm li hev bicemîne, bide hev, birînen wê bikewîne û bicebirîne û bi saya nivîsê tomar bike. Dawîya romanê da wek demên zaroktiyê diçe li ser gora dê û bavê xwe di xew ra diçe. Veger mimkun nebe jî ew hafîze hê jî li wir e. Li Gûzereşê ye. Gûzereş û Neynîka Dilî li herêma Hekarîyê dide dû vegêrana hafizeyekê, mekanên wan hafizeyan. Mekanên hafizeyê jî ber sedemên siyasî ji navê diçin, ev tehrîbat derbê li nasnameya însanan dixê, ew însanên ku jî kokên xwe dîr dikevin, li ber bayê dikevin û her yek ber bi alîyekî ve axmetaxme dibin.

Encam

Bîranînên Mistefa û Hejar bîranînên serdemekê ne, yên bi hezaran însanên dercîbûyî ne. Di romana Neynika Dilî û Gûzereş yên Omer Dilsozî da hafizeya salên nodî, bandora şer, gundên ku hatine valakirin, malbatên belawbûyî, nasnameya têkçûyî di şexsê Mistefa û Hêjar da hatine temsîlkirin. Şahidiya wan endîşeya nivîskar dinimîne, travmayên ku jiyane bi hemû sotînerîya xwe li dar in, divê neyên jibîrkirin, ew mekanên ku zaroktiya wan lê derbas bûne, ku zemanekî mekanên çand û nerîtekê bûne, divê neyên jibîrkirin. Halê wan mekanan îro dilê meriv biperîtine jî, divê ew mekanên hafizeyê bîn bîranîn. Van endîşeyên Dilsozî kiriye ku her du metnên navhatî hafizeyeke kolektîfê di şexsê du karakteran da bê temsîlkirin. Çunkî tiştê ku hatiye serê wan hem di hafizeya kolektîf da hem jî di hafizeya şexsî da hê dûr neketiye, nêz e. Ji ber van yekan di fiksiyona romanê da mêtî, raborîya dûrnekêti bi awayekî ketober tevî îroya wan nabe, bizanetî bi bîr tînin, bi îsrar bi bîr tînin. Mîmkun e bê gotin ku ev îsrar di heman demê da îsra Dilsozî ye. Dilsozî bixwe bi Mistefa û Hejar ra hemniş e. Di her du metnan da jî mekanê hafizeyê diyarker e, dem bi rasteqînîyê ve têkildar e. Hekarî, gundên Hekarîyê, Gûzereş, Xana Sêgundan, Çelê, Wan, Amed ne wek mekanên sêwirandî ne, bi rasteqînîya xwe ve hatine temsîlkirin. Mistefa û Hejar şahidên dîrokeke nêz in û vegêrana wê dîrokê bûye para wan. Mistefa û Hejar bes ne vegêrên çîrokên xwe ne; dîroka wan a şexsî û hafizeya wan a şexsî temsîla bi hezaran çîrokan dinimîne.

Hafize di heman demê da barekî giran e, takekes bi wî barî ra dikeve têkoşînekê; heta barê xwe li cîyekî daneyîne nikare jî wê giranîyê xelas be, nivîs jî yek ji wan çareserîyan e ku dibe sebeb ku hilgîrê hafizeya kolektîf bi rêya nivîsê jî giranîya barê xwe xelas bibe. Omer Dilsozî di her du romanên navhatî da, berê xwîner daye salên nodî, Hekarîya salên nodî, di şexsê Mistefa û Hejar da, travmaya wan salan li qelemê xistiye. Raborî, şînen negirtî, nasnameyên parçeweslebûyî, hesret, tenêti, xizantî, travmayên domdar, hestên sirgûnîbûnê, hemû bi hev ra pêwendîdar in, loma jî di vegêrana romanê da di zikê hev da nin û hev temam dikin. Bi taybetî bikaranîna devoka herêma Hekarîyê ra, ev pêwendî zexmtir dibe, bikaranîna devokê di heman demê da bi mekanê ra û hafizeya wî mekanî ra li hev dike. Dilsozî bi bikaranîna biwêj, gotinên pêşîyan, peyvên heremî yên devoka Hekarîyê ra, hafizeya zimên jî temsîl dike. Ji ber ku endîşeyeke dîtir a wan deqan jî ziman e, karakter piştî ku jî gundên xwe dûr dikevin jî çand, nerî û zimên jî dûr dikevin, romanên navhatî li hember vê dûrketinê radibin. Em dikarin bêjin ku vê endîşeyê kiriye ku Dilsozî, bi zanetî bide dû peyvên herêmê û wan peyvên û qalibgotinan, bi formên xwe yên resen di metnên navhatî da bi kar bîne. Sirgûn di heman demê da derbeke mezin li zimên jî dixê, ev peyvên ku bikaranînan wan bi mekaneke lokal ra têkildar in, li mekaneke din hikmê xwe winda dikin, bi demê ra tîn jibîrkirin. Sirgûn û dercîbûn piştî hafizeya şexsan, kolektîfan, çand û nerîtan dişkîne; hafize dikeve sekeratê. Omer Dilsozî di her du romanên navhatî da li hember wê sekeratê radibe, bi saya hafizeya kolektîf li wê gencîneyê xwedî derdikeve û wan mekanên hafizeya civakî bi hemû taybetiyên xwe ve dişayesîne û xwîneran jî dike şîrikê wê hafizeyê.

Çavkanî

- Agamben, G. (2017). *Tanık ve arşiv Auschwitz'den artakalanlar*. Ali İhsan Başgöl (Çev.). Dipnot.
- Akın, R. Danışman, F. (2015). *Bildiğin gibi değil*. Metis Yayınları.
- Assman, J. (2018). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı. hatırlama ve politik kimlik*. Ayşe Tekin (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek*. Işık Ergüden (Çev.). Dost Kitabevi.
- Bergson, H. (2013). *Metafizikçe giriş*. Atakan Altınörs (Çev.). Paradigma.
- Connerton, P. (2018). *Modernite nasıl unutturur*. Kübra Kelebekoğlu. (Çev.). Sel.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar nasıl hatırlar*. Aladdin Şenel. (Çev.). Ayrıntı.
- Dilsoz O. (2009). *Neynika dili*. Aram.
- Dilsoz, O. (2014). *Hêviyên birîndar gûzereş*. J&J.
- Guha, R. (2006). *Dünya-tarihinin sınırında tarih*. Erkal Ünal (Çev.). Metis.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza*. Banu Barış (Çev.). Heretik.
- Herman, J. (2016). *Travma ve iyileşme*. Tamer Tosun (Çev.). Literatür.
- Hesiodos (1977). *Hesiodos eseri ve kaynakları*. Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu. (Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kristeva J. (1982). Powers and horror. An essay on abjection. Trans: Roudiez L. S. (Çev.). Columbia University Press.
- Kristeva, J. (2018). *Korkunun güçleri*. Nilgün Tatal. (Çev.). Ayrıntı.
- Levi, P. (2015). *Così fu Auschwitz: testimonianze 1945-1986*. Einaudi.
- Levi, P. (2013). *Bunlar da mı insan*. Zeyyat Selimoğlu (Çev.). Can.
- Mutluer, N. (2013). *Cinsiyet halleri*. Varlık.
- Nişanyan S, (2012). *Sözlerin soyağacı: çağdaş türkçenin etimolojik sözlüğü*. Everest.
- Nora P. (2006). *Hafıza mekanları*. Mehmet Emin Özcan. (Çev.). Dost Kitabevi.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, tarih, unutuş*. M. Emin Özcan (Çev.). Metis.
- Said, E. (2020). *Kış ruhu*. Tuncay Birkan (Çev.). Metis.
- Sun, H. (2014) *Kürt romanında travma ve psiko-politik çevrelenmişlik 2000'den sonra yazılı kürt romanı*. (Teza masterê ya çapnebûyî). İstanbul Bilgi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şarlo, B. (2012). *Geçmiş zaman*. Peral Bayaz Charum (Çev.). Metis.
- Zygmunt, B. & Raud R. (2018). *Benlik pratikleri*. Mehmet Ekinci. (Çev.). Ayrıntı.